

HANNA POPOWSKA-TABORSKA

Warszawa

Dlaczego pol. *bezpieczny* nie znaczy ‘niebezpieczny’?

Takie pytanie zadać sobie może czytelnik wertujący olbrzymi zasób słowiańskich formacji z prefiksem *bez-* poddanych analizie w obszernej monografii naszego Jubilata (Sokołowski 2000). Bo skoro pol. *bezlitosny* oznacza ‘pozbawiony litości’, *beznadziejny* — ‘pozbawiony nadziei’, *bezrobotny* ‘niemający pracy’, a *bezdomny*, *bezduśzny*, *beziemienny* — ‘kogoś bez domu, duszy czy imienia’, to analogicznie *bezpieczny* oznaczać winien kogoś pozbawionego pieczy, opieki, kogoś czy coś, o czym powiedzielibyśmy dziś, że jest pozbawione gwarancji bezpieczeństwa, czyli po prostu niebezpieczne. Dlaczego więc pol. *bezpieczny* oznacza dziś ‘kogoś, komu nic złego nie grozi’ i ‘coś, co jest pewne, warte zaufania’? Rozwiązania tego problemu nie należy szukać w interesującej pracy Profesora Sokołowskiego o jednoznacznie słowotwórczym charakterze¹. Głos należy raczej oddać etymologowi i historykowi języka.

Słownik staropolski odzwierciedla stan znany nam ze współczesnej polszczyzny (por.: *bezpieczny* ‘bezpieczny, tutus’ Sstpol (t. 1: 77), por. też *piecza* ‘troska, staranie, opieka, dbałość, cura’ (Sstpol, t. 6: 85)), cytuje wszakże również nie-spotykaną w późniejszych źródłach sporadyczną postać oboczną *bezprzebezpieczny* o tym samym co *bezpieczny* znaczeniu. Por. również:

SP XVI (t. 2: 72–75): *bezpieczny* 1. ‘niezagrożony, wolny od niebezpieczeństwa’, ‘nie zagrażający niebezpieczeństwem’; 2. ‘**wolny od obawy, od troski, spokojny, pogodny, w pomyślności żyjący, mający czyste sumienie; śmiały**’; 3. ‘lekkomyślny, zbyt pewny siebie, zarozumiały, zuchwały, bezzczelny’; 4. ‘o pod-

¹ Por.: „Praca [...] poświęcona jest synchroniczno-porównawczemu opisowi słowiańskich przymiotników i rzeczowników motywowanych wyrażeniami syntaktycznymi z przymkiem negacji (pol. *bez*, czes. *bez*, slc. *bez*, głuź. *bjez*, dłuź *bžez*, ros. *bez*, ukr. *bez*, brus. *bez*, s./ch. *bez*, ślń. *brez*, bułg. *bez*, maced. *bez*) oraz rzeczowników motywowanych przymiotnikami opartymi na takich wyrażeniach” (Sokołowski 2000: 9).

miotach nieożywionych, zwłaszcza o abstraktach: pewny, niezawodny, odpowiedni, trafny, skuteczny; niewzruszony, mocny'; 5. 'wyłącznie o człowieku — zawsze z dopełnieniem: przeświadczony o czym, pewny czego'.

SP XVI (t. 24: 35–37): *piecza* 'dbałość, troska, staranie (się)', 'wzgląd, branie pod uwagę kogoś lub czegoś, liczenie się z kimś lub pamiętanie o czymś'.

Linde (t. 1: 84): *bezpieczny* 'bez pieczy, bez troskliwości, bojaźni, obawy', 'bezpieczny, bez niebezpieczeństwa, pewny'.

Linde (t. 1: 84): *bezpiecza* 'śmiała poufałość, pozwolenie sobie, niewstręt, nieobawa, postępowanie z kim za panie bracie, familiarność'.

Linde (t. 4: 92–93): *piecza* 'troskliwe staranie'.

SWil (t. 1: 67): *bezpieczny* 'bez pieczy, bez troskliwości, bez bojaźni, obawy', 'nie lękliwy, nie lękający się, śmiały'.

SWil (t. 1: 67): *bezpiecza, bezpieczność* 'spokojność, pewność, zaufanie, poleganie'.

SWil (t. 2: 995): *piecza* 'staranie, troskliwość'.

SIJP (t. 1: 51): *bezpieczny* 'pewny, któremu nic złego nie grozi, spokojny'.

SIJP (t. 2: 59): *piecza* 'staranie, troskliwość, opieka'.

SW (t. 1: 129): *bezpieczny, bezpieczen, arch. przepieczny* 1. 'nie narażający się na niebezpieczeństwo, niezagrożony, pewny'; 2. 'nie przedstawiający niebezpieczeństwa, wart zaufania, spokojny, pewny'; 3. 'od czego = zabezpieczony [...]'; 4. 'czego = pewny czego, przekonany [...]'; 5. 'swobodnej myśli, pewny siebie, nie troszczący się'; 6. arch. 'pewny siebie, nie lękliwy, odważny, śmiały'; 7. arch. 'z kim = 'poufały, spoufalcony, zażyły'; 8. lek. (immunis) 'odporny na choroby zaraźliwe, niepodlegliwy'.

SW (t. 4: 142): *piecza* 1. 'troska, troskliwość, staranie, baczenie'; 2. arch. 'wgląd, rozważa'; 3. arch. '**troska, niepokój, udręczenie**'; 4. arch. 'pieczołowitość, zabiegłość, staranność, pilność', arch. *pieczołować* '**troskać się, niepokoić, smucić, martwić**'.

SGP (t. 2: 90–91): *bezpieczny* 1. 'niezagrożony, pewny'; 2. 'nie zagrażający niczym'; 3. 'przezorny'; 4. '**spokojny, beztroski**'.

A oto dotychczasowe próby wyjaśnienia semantyki sugerowanej budową wyrazu *bezpieczny* i jego faktycznym znaczeniem.

Brückner SE (406–407): *piecza* 'staranie, opieka' w dawnym języku (**cerkiewnym, staroczeskim i innych**) mówiono *piec się o czym* 'starać się, gryźć się', stąd *bezpieczny, niebezpieczeństwo* [...], *pieczliwość, pieczliwy* 'troskliwy', przestarzałe. od *piek-* u wszystkich Słowian to samo [...].

Boryś SE (26): *bezpieczny* od XV wieku 'taki, któremu nikt nie grozi', 'chroniący przed niebezpieczeństwem', w XVI wieku '**beztroski**; spokojny, śmiały, odważny; poufały, zażyły; pewny, pewny siebie; daw. też *przepieczny* 'bezpieczny, **beztroski**'. Przym. od wyrażenia przymiotnikowego *bez pieczy (przez pieczy)* 'bez opieki' zob. *piecza*, pierwotne znaczenie 'nie mający opieki, nie wymagający

opieki’ > ‘pewny, któremu nic nie grozi’. Od tego *niebezpieczny*; *bezpieczeństwo*, *niebezpieczeństwo*.

Boryś SE (427): *piecza* od XIV wieku ‘dbałość, troskliwość, staranie’, daw. też ‘wzgląd, branie pod uwagę, liczenie się z kimś, z czymś’, ‘pilne przyglądanie się, obserwowanie, kontrolowanie’. Por. cz. *péče* ż. ‘opieka, troskliwość, troska, staranie’, ros. dial. *pěča* ‘troski, kłopoty, zmartwienie’. Psl. * *peča* < **pek-ja* ‘troska, zmartwienie’, od psl. **pekti* ‘piec’, *pekti sę* ‘troszczyć się’ (we wtórnym znaczeniu poświadczonym np. w stcz. *pěci sě*, *peku sě* ‘dbać, starać się, troszczyć się o coś’) z przyr. *-ja.

Bańkowski ESJP (t. 1: 44): *bezpieczny* XV, od wyrażenia *bez pieczy*, może za czes. *bezpečný*; najpierw w znaczeniu ‘**beztroski**’ (XV–XVIII), stąd też ‘nieostrożny, lekkomyślny, niedbały’, ‘pewny siebie, odważny’ > ‘niczym nie zagrożony, niezagrażający’ (= nm. *gefährlos*) jest skutkiem ekspansji semantycznej antonimu *niebezpieczny* przekładającego łc. *pericolosus*, nm. *gefährlich*. W opozycji doń *bezpieczny* zaczyna znaczyć ‘nieniebezpieczny, wolny od niebezpieczeństwa’ [...].

Bańkowski ESJP (t. 2: 546): *piecza* bohemizm biblijny (przekłada łac. *cura*, por. w Psalterzu floriańskim *rzuci na Gospodna pieczę swoją* = *curam tuam*, por. stczes. *pěčě* ‘ból, żalność, smutek, zmartwienie’; najpierw o bólu z oparzenia (por. pol. *piecze mnie, pieczenie o bólu takim*) [...], stąd przen. ‘martwić się, troszczyć się itd.’ [...].

Schuster-Šewc HEW (t. 14: 1073): głuź. *pječa* ‘troska, zmartwienie’, *pječo-wać so* ‘troszczyć się; dbać’. Ps. **pek-ja* ‘Sorge, Obhut’ [‘zmartwienie, troska, opieka’], rozwój znaczenia: ‘otaczać ciepłem’ > ‘troszczyć się, opiekować’.

W przytoczonych definicjach słownikowych i hipotezach etymologicznych wytułuściłam te fragmenty tekstu, które moim zdaniem rzucają światło na istotny, lecz wciąż jeszcze nie dość wyraziście opisany problem pierwotnego znaczenia wyrazu *piecza*. Jak łatwo spostrzec, wyraz ten już od czasów staropolskich pojawia się głównie we wtórnym znaczeniu ‘opieka, staranie’.

Prasłowiańskiemu rdzeniowi **pek-*, bardzo bogato reprezentowanemu w lekсыce języków słowiańskich, poświęciła ostatnio wiele uwagi ukraińska badaczka, T.O. Černyš (2003: 41–175), uwypuklając między innymi częstą obecność tego rdzenia w opisach stanów związanych z różnorakimi emocjami psychicznymi. Odwołując Czytelników do tej interesującej i bogatej materiałowo pracy, przypomnę tu tylko jeszcze pol. *zapiętkły* (w gniewie, żalu), *pieklić się* ‘złościć się’, a także staropolskie *pieczliwy* ‘zatroskany, niespokojny, sollicitus, anxius’, *pieczołować się* ‘martwić się, niepokoić się, perturbari, sollicitari’ (Sstpol, t. 1: 86), por. także scs. *pešti sę*, *pekō sę* ‘troskać się, niepokoić’ (Wojtyła-Świerżowska 1974: 57). We wszystkich tych wypadkach mamy do czynienia z bogato udokumentowanym w rozlicznych językach kojarzeniem emocji z odczuciami fizjologicznymi (w tym wypadku z uczuciem gorąca, pieczenia, palenia).

Ponieważ reakcje fizjologiczne wspólne są wszystkim ludziom (i w związku z tym w różnych językach nazwy emocji miewają u podstaw te same pojęcia)², sądzić należy, że jednym z pierwotnych znaczeń pol. *pieczy* było „palące” ‘uczucie niepokoju, obawy, zmartwienia’, które skojarzone z bliską osobą łatwo przeobrazić się mogło w troskę o tę osobę związaną z koniecznością sprawowania nad nią *pieczy*. Pol. *bezpieczny* związany jest zatem z etapem, gdy *piecza* oznaczała ‘zmarwienie, niepokój, troskę’, *bezpiecza* zaś stan pozbawiony zmartwień i niepokoju.

I właśnie owego stanu staropolskiej *bezpieczy* jak najserdeczniej życzę Szanownemu Jubilatowi!

Literatura

- BAŃKOWSKI ESJP, 2000, BAŃKOWSKI A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2 (A–P), Warszawa.
- BORYŚ SE, 2005, BORYŚ W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- BRÜCKNER SE, 1927, BRÜCKNER A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków [przedruk Warszawa 1957].
- ČERNYŠ 2003, ЧЕРНИШ Т.О., *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (Гніздовий підхід)*, Київ.
- JAKUBOWICZ M., 1998, *Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego, Lublin.
- LINDE, 1807–1814, LINDE S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 1.: Warszawa; wyd. 2.: Lwów 1854–1860; wyd. 3. fotooffsetowe: Warszawa 1951.
- SCHUSTER-ŠEW C HEW, 1978–1989, SCHUSTER-ŠEW C H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, ześ. 1–24, Bautzen.
- SGP, 1977–, *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. 2 pod kier. J. Reichana, od t. 6 pod kier. J. Okoniowej, Wrocław.
- SIJP, 1916, M. Arcta *Słownik ilustrowany języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa.
- SOKOŁOWSKI J., 2000, *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*, Wrocław.
- SP XVI, 1966–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa (F. Peplowski; P. Potoniec), t. 1–, Wrocław.
- Sstpol, 1953–2002, *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. 1–11, Warszawa-Kraków.
- SW, 1900–1927, *Słownik języka polskiego* ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego, t. 1–8, Warszawa (tzw. Słownik warszawski).
- SWil, 1861, *Słownik języka polskiego*, wyd. M. Orgelbrand, Wilno (tzw. Słownik wileński).
- WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA M., 1974, *Prasłowiańskie nomen agentis*, Wrocław.

² O czym zob. m.in. M. Jakubowicz (1998: 118–127).

Why does the Polish word *bezpieczny* ‘safe’ not mean *niebezpieczny* ‘dangerous’?

Summary

In the light of the linguistic documentation presented in this article, it seems that the original meaning of the Proto-Slavic word **pek-ja* was presumably ‘worry’, ‘concern’. This meaning was preserved in Old Polish and was also attested in Old Church Slavonic, Old Czech, Upper Lusatian, and Russian dialects. The word should be related to the Proto-Slavic word **pek-ti* ‘burn, bake’ and seen as a representative of many examples of associating emotions with physiological sensations (in this case with a feeling of heat, burning, and smoking). Thus, the Polish word *bezpieczny* ‘safe’ was created at the time when the word *piecza* meant ‘worry’, ‘anxiety’, whereas *bezpiecza* meant a state of mind devoid of such feelings. Therefore, the meaning of the Polish word *piecza* as ‘care, carefully’ should be viewed as secondary.